// CERTIFICATE //

This is to certify that Shri. Pingle Shahaji Bhagwan has complited his dissertation entitled "A Critical Study of Teaching Geography for Std. VIIIth, in Some Selected Schools of Barsi Taluka". under my Guidence, and Supervision.

The disscrtation is required towards the part fulfilment of requirements for the Degree of M.Phil (Education)

His work is original and such material as has been obtained from other sources has been duly acknowledged in the dissertation.

Date : 29 / 5 / 1989

Place: BARSI.

Landage C.N.

DR. C.N. LANDAGE,
GUIDE.

// ऋण निर्देश //

हा शोध प्रबंध पूर्ण करून सादर करतांना मला आनंद होत आहे. या शोध प्रबंधाचा विषय परिचित असल्याने सुरूवातीस सोपा वाटला पण अभ्यास करतांना विषयाची व्याप्ती खूपच आहे असे जाणवले. अशा परिस्थितीत मार्गदर्शक डॉ. सी.एन. लांडगे यांनी अचुक व सखोल मार्गदर्शन केले त्याबद्दल त्यांचा मी ऋणी आहे.

बार्शी तालुक्यातील निवडलेल्या एकूण १७ शाळातील मुख्याध्याप-कांनी त्यांना वाटप केलेली प्रश्नावली भरून दिल्याबद्दल व आवश्यक ती सांखीकिय आणि प्रशासकीय माहिती उपलब्ध करून दिल्याबद्दल त्यांचा ऋणी आहे. तसेच निवडलेल्या एकूण शाळांतील आठव्या इयत्तेला भूगोल हा विषय शिकविणा-या ३२ शिक्षकांना प्रश्नावलीचे वाटप केले होते, त्यांनीही प्रश्नावली व्यवस्थित भरून दिल्याबद्दल आणि वर्गात तास चालू असतांना पाठाचे निरीक्षण करून दिल्याबद्दल त्यांचाही आभारी आहे.

संशोधनासाठी माहिती संकलीत करण्यासाठी शिक्षक, मुख्याध्यापक, भूगोल तज्ञ यांनी मुलाखत घेत असतांना उत्तम प्रतिसाद दिला त्याबद्दल त्यांचाही मी ऋणी आहे.

प्राचार्य डॉ. सी.बी. शितोळे, नुतन प्राचार्य डॉ. मोरे सी.एन. प्रा. डॉ. टी.बी. पाटील, प्रा. मोहिरे व्ही.एन., शिक्षण महाविद्यालय, बार्शी येथील ग्रंथपाल श्री. आर.एन. हजारे, कला व वाणिज्य महाविद्यालय इंदापूर येथील ग्रंथपाल श्री. नाझरकर, श्री. ना.श. हायस्कूल, इंदापूर येथील ग्रंथपाल श्रीमती दाणे यांनी संशोधनासाठी वेळोवेळी मार्गदर्शन व मदत केली त्याबद्दल त्यांचाही ऋणी आहे.

..पुढे

तसेच, श्री. डी. ई. साळुंखे, कु. पूनम गायकवाड, श्री. बाळासाहेब गव्हाणे. श्री. जी. एन. देशपांडे यांनी वेळोवेळी सहकार्य केले. त्याबद्दल त्यांचाही आभारी आहे.

त्याचप्रमाणे अल्पावधीत श्री. क्षिरसागर सी. एस. यांनी शोध प्रबंध टंकलिखित करून दिला, त्याबद्दल त्यांचेही आभार मानतो.

शहाजी भगवान पिंगळे.

// अनुक्रमणिका //

प्रकरण	नांव	पृष्ठ क्रमांक
	ऋणनिर्देश	३
	अनुक्रमणिका	५
	कोष्टकांची यादी	११
	नकाशा/आलेखांची यादी	१६
१]	प्रास्ताविक ...	१८
१.१	प्रास्ताविक	१९
१.२	विषय प्रवेश ..	२२
१.३	संशोधनाची गरज	२३
१.४	संशोधनाचे महत्व	२७
२]	संशोधनाची रुपरेषा ...	३२
२.१	प्रस्तावना	३४
२.२	संशोधनाची विषय	३४
२.३	संशोधनाची उद्दिष्टे	३५
२.४	संशोधनाची मर्यादा व व्याप्ती	३७
२.५	प्रकरणाचे सुसूत्रीकरण	३९

.... पुढे चालू
....

प्रकरण	नांव	पृष्ठ क्रमांक
३]	<u>संबंधित संशोधनाचा अभ्यास व संशोधनाची पध्दती व निष्कर्ष</u>	४२
३.१	प्रस्तावना	४३
३.२	संदर्भ ग्रंथ	४३
३.३	प्रोफेसर डिसोजा यांचे संशोधन	४४
३.४	प्रोफेसर श्रीवास्तवचे संशोधन	४६
३.५	प्रोफेसर पतियाळचे संशोधन	४७
३.६	नारायणस्वामीचे संशोधन	४८
३.७	प्रोफेसर पाटील टी.बी. यांचे संशोधन	५०
४]	<u>संशोधनाची पध्दती व संशोधनाची साधने</u>	५३
४.१	प्रस्तावना	५४
४.२	संशोधनाच्या पध्दती व सर्वेक्षण पध्दतीचे महत्व.	५५
४.३	संशोधनाची साधने	५७
	अ] प्रश्नावली	५८
	ब] निरीक्षण	६२
	क] चर्चा	६६
५] अ	<u>संकलीत माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन</u>	७४
५.१	प्रस्तावना	७६

.. पुढे चालू ....

प्रकरण	नावे	पृष्ठ क्रमांक
५] ५.२	शाळाची निवड	७६
५.३	शाळांचे वर्गीकरण	७८
५.४	प्रश्नावलीच्या साहय्याने मुख्याध्यापकाकडून मिळविलेल्या माहितीचे पृथ:करण व अर्थनिर्वचन	७९
५.४	अ] निवडलेल्या शाळेतील एकुण संख्या	७९
	ब] एकुण संख्येतील मुले व मुली.	८२
	क] ग्रामीण व शहरी विभागानुसार वर्गीकरण.	८७
	ड] शाळेतील एकूण वर्गाची संख्या	९१
	ई] एकूण वर्गापैकी आठवीच्या तुकडया	९२
	फ] आठवीतील एकूण संख्या	९४
	ग] आठवीतील मुलांचे व मुलीचे प्रमाण	९७
	य] आठवीतील ग्रामीण व शहरी संख्येचे प्रमाण.	१०२
	र] निवडलेल्या शाळेतील एकूण शिक्षक व त्यापैकी आठवीला शिकविणारे शिक्षक	१०७
	ल] भूगोल विषय नाही पण आठवीला शिकविणारे	१०९
	ब] भूगोल विषयाचे मुख्याध्यापक	१०९
	स] भौगोलिक शैक्षणिक साहित्यासाठी केलेला खर्च	१०९

.. पुढे चालू ...

प्रकरण	नांव	पृष्ट क्रमांक
५–ब]	<u>माहितीचे पृथ:करण व अर्थनिर्वचन</u> [पुढे चालू]	११३
५.५	प्रश्नावलीच्या साहयाने आठवीला भूगोल शिकविणा–या शिक्षकांकडून मिळालेल्या माहितीचे पृथ:करण व अर्थनिर्वचन.	११६
५–क]	<u>मुलाखतींचे वर्गीकरण</u> :	१५२
५–क. १	५ शिक्षकांची मुलाखत	१५३
५–क. २	५ मुख्याध्यापक मुलाखत.	१५७
५–क. ३	५ भूगोल तज्ञ मुलाखत.	१६०
६]	<u>निष्कर्ष</u> :	१६४
६. १	सारांश.	१६६
६. २	निष्कर्ष	१६८
	अ] अध्यापन पध्दतीबाबतचे निष्कर्ष	१६८
	ब] शाळेत उपलब्ध असणा–या व अध्यापनात वापरल्या जाणा–या शैक्षणिक साधना बाबतचे निष्कर्ष	१६९
	क] भूगोल शिकविणा–या शिक्षकाची शैक्षणिक पात्रता व अध्यापन अनुभव याबाबतचे निष्कर्ष.	१७१

.. पुढे चालू ....

प्रकरण	नांव	पृष्ठ क्रमांक
६] ६.२	ड] भूगोल शिक्षकांच्या सहसंबंधा विषयी निष्कर्ष	१७२
	ढ] अध्यापनात पर्यावरणाचा आधार यासंबंधी निष्कर्ष	१७२
	फ] भौगोलीक प्रात्यक्षीक कार्याचा अध्यापनात अवलंब या बाबतचे निष्कर्ष	१७३
	ग] अध्यानातील भौगोलीक कौशल्य बाबतचे निष्कर्ष	१७३
	य] अध्यापनात शैक्षणीक सहलीचे आयोजन याबाबतचे निषकर्ष	१७४
	ड] भूगोलाच्या सन १९८८-८९ या सालातील निकाला बाबतचे निष्कर्ष	१७४
६.३	शिफारशी	१७६
६.४	पुढील संशोधनासाठी विषय	१७९
	संदर्भसूची	१८१
	परिशिष्ट	१८८
	१] निवडलेल्या शाळांचे वर्गीकरण	१८९
	२] मुख्याध्यापकासाठी २५ प्रश्नाची प्रश्नावली.	१९१
	३] आठवीला भूगोल शिकविणा-या शिक्षकांची शाळानुसार यादी	१९२

प्रकरण	नांव	पृष्ठ क्रमांक
६] ६.४	४] शिक्षक प्रतिसादकांस विनंती-पत्र	१९४
	५] भूगोल शिक्षकांसाठी ६० प्रश्न असलेली प्रश्नावली	१९५
	६] आठवीच्या भूगोल शिक्षकांची नावे व शैक्षणीक अनुभव	२०४
	७] विज्ञान प्रदर्शनासाठी तयार केलेले शैक्षणीक साहित्य	२०६
	८] शाळेत उपलब्ध असणारे व अध्यापनात वापरले जाणारे शैक्षणीक साहित्य	२०७
	९] राबवल्या जाणा-या अनौपचारीक कार्यक्रमांची यादी	२०९
	१०] स्थानीक पर्यावरणाच्या अधारे शिकवले जाणारे घटक	२१०
	११] भूगोल अध्यापनास येणा-या अडचणी	२१२
	१२] अध्यापनात वापरली जाणारी भौगोलीक कोशल्ये	२१३
	१३] भूगोल शिक्षकांनी आठवीच्या भूगोलाच्या निकालाबाबत सूचविलेले उपाय	२१४

// कोष्टकांची यादी //

अ.नं.	कोष्टक क्र.	नांव	पृष्ठ क्रमांक
[१]	५ अ-१	अभ्यासासाठी निवडलेल्या सतरा शाळा..	७७
[२]	५.२	ग्रामीण व शहरी विभागातील सतरा शाळांचे वर्गीकरण..	७८
[३]	५.३	निवडलेल्या एकूण सतरा शाळातील एकूण विदयार्थी..	८१
[४]	५.४	एकूण संख्येतील मुलामुलींची संख्या व त्यांचे शेकडा प्रमाण ..	८५
[५]	५.५	शाळेतील एकूण संख्येत ग्रामीण व शहरी विभागानुसार प्रमाण दर्शविणा-या शाळांची संख्या ..	८८
[६]	५.६	शाळेतील ग्रामीण व शहरी संख्या आणि त्यांचे शेकडा प्रमाण ..	९०
[७]	५.७	शाळांतील वर्गाची संख्या ..	९१
[८]	५.८	एकूण २३८ वर्गापैकी शाळांवार आठव्या वर्गाची संख्या..	९३
[९]	५.९	आठवीतील एकूण संख्येचे प्रमाण व शाळांची संख्या ..	९४

अ. नं.	कोष्टक क्रं.	नोंद	पृष्ठ क्रमांक
[१०]	५ अ-१०	निवडलेल्या शाळेतील इयत्ता आठवीतील शाळांवार एकूण संख्या..	९६
[११]	५. ११	आठवीतील मुलांच्या प्रमाणानुसार शाळांची संख्या ..	९८
[१२]	५. १२	निवडलेल्या शाळेतील आठव्या इयत्तेतील मुलींच्या शेकडा प्रमाणानुसार शाळांची संख्या ..	९९
[१३]	५. १३	एकूण १७ शाळेतील आठवीतील एकूण संख्येतील मुलांची व मुलींची संख्या आणि त्याचे शेकडा प्रमाण	१०१
[१४]	५. १४	आठवीच्या एकूण संख्येतील ग्रामीण संख्येचे शेकडा प्रमाण व शाळांची संख्या ..	१०३
[१५]	५. १५	आठवीतील शहरी विभागातील एकूण संख्येतील शेकडा प्रमाण दर्शविणा-या शाळांची संख्या ..	१०४
[१६]	५. १६	आठवीच्या एकूण संख्येतील ग्रामीण व शहरी संख्या आणि त्याचे शेकडा प्रमाण ..	१०६
[१७]	५. १७	निवडलेल्या शाळेतील एकूण शिक्षक संख्या ..	१०७

... पुढे चालू ...

अ. नं.	कोष्टक क्रं.	नांव	पृष्ट क्रमांक
[१८]	५.अ-१८	निवडलेल्या शाळेतील एकूण शिक्षकांपैकी आठवीला शिकविणारे शिक्षक	१०८
[१९]	५.१९	आठवीसाठी भौ. शैक्षणिक साहित्यावर सन १९८८-८९ सालात केलेला खर्च ..	११०
[२०]	५.५ ब-१	भूगोल शिक्षकांस वाटप केलेल्या प्रश्नावलीचा प्रतिसाद	११६
[२१]	५.५-२	भूगोल शिक्षकांचे शैक्षणिक पात्रतेनुसार शेकडा प्रमाण ..	११८
[२२]	५.५-३	शैक्षणिक पात्रतेनुसार भूगोल विषय शिक्षकांची संख्या दर्शविणारा तक्ता. ..	१२१
[२३]	५.५-४	विविध विषय शिकविणाऱ्या शिक्षकांची संख्या व शेकडा प्रमाण.	१२२
[२४]	५.५-५	विविध इयत्तांना शिकविणाऱ्या आठवीच्या भूगोल शिक्षकांचे इयत्तावार शेकडा प्रमाण ..	१२३
[२५]	५.५-६	आठवीला भूगोल अध्यापनाचा अनुभव व शिक्षकसंख्या दर्शविणारे कोष्टक.	१२४
[२६]	५.५-७	विविध छंद अंगी असणाऱ्या शिक्षकांचे शेकडा प्रमाण ..	१२६

अ. नं.	कोष्टक क्रं.	नांव	पृष्ठ क्रमांक
[२७]	५. ५-ब-८	राबवले जाणारे उपक्रम व शिक्षकांचे शेकडा प्रमाण	१२७
[२८]	५. ५-९	मासीके व त्याचा उपयोग घेत असणारे शिक्षकांचे शेकडा प्रमाण ..	१२८
[२९]	५. ५-१०	नियतकालीकातून लेखन केलेले विषयवार शिक्षकांचे शेकडा प्रमाण ..	१२९
[३०]	५. ५-११	विविध कृतीसत्रात भाग घेणा-या शिक्षकांचे शेकडा प्रमाण ..	१३१
[३१]	५. ५-१२	भौगोलिक वस्तूसंग्रहालयाकरिता तयार केलेले साहित्य व शिक्षक प्रमाण ..	१३०
[३२]	५. ५-१३	अध्यापनात वापरल्या जाणा-या अध्यापन पध्दती व शिक्षक प्रमाण	१३६
[३३]	५. ५-१४	सहलीच्या प्रकारानुसार शिक्षक प्रमाण ..	१३८
[३४]	५. ५-१५	पाठ्यपुस्तकांच्या आकारासंबंधी मत ..	१३९
[३५]	५. ५-१६	भूगोलाच्या तासीकांबद्दल शिक्षकांचे मत ..	१४०

...पुढे चालू ....

अ. नं.	कोष्टक क्रमांक	नांव	पृष्ठ क्रमांक
[३६]	५. ब–५. १७	अभ्यासक्रमातील माहिती व आकृती संबंधी मते व शिक्षक प्रमाण ..	१४१
[३७]	५. १८	अध्यापनात राबविले जाणारे उपक्रम ..	१४५
[३८]	५. ५–१९	भूगोल विषयाच्या अध्यापना-मागील कारणे ..	१४७
[३९]	५. ५–२०	आठवीच्या भूगोलाच्या निकाला-बाबत शिक्षकांच्या प्रतिक्रीया	१४८
[४०]	५. ५–२१	निवडलेल्या माध्यमिक शाळेतील इयत्ता आठवीच्या भूगोलाचा वार्षिक निकाल ..	१४९
[४१]	६. १	उपयोगात आणल्या जाणाऱ्या अध्यापन पध्दतीचा क्रम ..	१६९
[४२]	६. २	शाळांवार निकालाचे प्रमाण ..	१७५

शितल/- बार्शी

// नकाशे/आलेख यांची यादी //

अ. नं.	नकाशा/ आलेख नंबर	नांव	पृष्ठ क्रमांक
[१]	२. १	बार्शी तालुक्यातील निवडलेल्या शाळांचे स्थान दर्शविणारा नकाशा. ..	३६
[२]	५. १	निवडलेल्या एकूण १७ शाळेतील एकूण संख्येचा आलेख ..	८०
[३]	५. २	एकूण संख्येतील मुलामुलींची संख्या दर्शविणारा आलेख ..	८४
[४]	५. ३	एकूण संख्येतील ग्रामीण व शहरी संख्या दर्शविणारा आलेख ..	८९
[५]	५. ४	निवडलेल्या शाळेतील इयत्ता आठवीतील शाळावार एकूण संख्या ..	९५
[६]	५. ५	१७ शाळेतील आठव्या इयत्तेतील एकूण संख्येतील मुलांची व मुलींच्या संख्येचा आलेख ..	१००
[७]	५. ६	आठव्या इयत्तेतील एकूण संख्येतील ग्रामीण व शहरी संख्येचे प्रमाण दर्शविणारा आलेख ..	१०५